

KÜLTÜR TAŞIYICI OLARAK TÜRK AİLESİ DOĞU'DAN VE BATI'DAN ÖRNEKLER

Prof. Dr. Beğlân TOĞROL
İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

Toplumların temelini teşkil eden "aile"nin, kişiliklerin gelişiminde ve davranış paternlerinin yapılanmasında en önemli "unsur" olduğu bütün sosyal bilimciler tarafından kabul etmektedir. Değişen dünyada, değişen Türk toplumuyla birlikte Türk aile yapısını da bilimsel yöntemlerle incelemek ve sosyal yapımıza ait verilere dayanan bilgiler toplamak, sadece günümüzdeki gerçekleri aydınlatmakla kalmayacaktır. Aynı zamanda, geleceğe matuf ekonomik, politik, sosyal ve demografik plânlamalarımızı da daha sıhhatli bir şekilde yapılandırmamıza ve gerektiğinde uygun önlemler almamıza da imkân verecektir.

Bu araştırmada, Türk aile yapısıyla ilgili olarak Doğu'da ve Batı'da yaptığımız bazı gözlemler ele alınarak tartışılacaktır. Doğu'daki ilk örnek Erzurum'un Akçataş, Azap, Dalbaşı ve Değirmenler köylerinde Profesör Mümtaz Turhan'ın 1936 ila 1948 yılları arasında çeşitli aralıklarla "yerinde gözlem" yöntemini kullandığı yerleri kapsamaktadır. Kendisinin bu incelemeleri ayrıntılı olarak "Kültür Değişmeleri" adıyla yayınlanmış eserinde toplanmıştır. Bu araştırmanın 50. yılını kutlamak ve hocamızı yâd etmek üzere, 1986 yazında İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden bazı arkadaşlarımla bu köylere yaptığımız ziyaret esnasındaki gözlemler bana 50 yıllık bir aradan sonra aynı yörede ortaya çıkan değişimleri inceleme fırsatı vermiştir. Batı'daki örnek 100 küsur yıl önce kaybettiğimiz Rumeli'nin, bugün Bulgaristan yönetiminde olan ve 1989 yazında bu idare tarafından zorunlu olarak göç ettirilen, çoğunluğu Tuna boylarına yakın yörelerden; Silistre, Razgrad, Varna, Şumnu gibi yerlerden gelmiş "soydaşlarımız"la yapmış olduğum incelemeyi içermektedir.

DOĞUDAN ÖRNEK :

Mümtaz Turhan'ın "Kültür Değişmeleri"nde Erzurum Yöresinde Aile (M. Turhan, 1969).

Mümtaz Turhan, kitabının III. faslında Erzurum yöresindeki bu köy toplumları ile ilgili olarak yaptığı açıklamalar arasında sosyal yapı, iktisadî durum gibi özellikler, göç ve benzeri süreçlerin davranış ve atıftlarının değişimine katkıları gibi oluşumları anlatırken aile yapısını da ayrıntılı olarak vermiştir. Mümtaz Turhan, köyde ailenin, memleketin diğer bütün kısımlarında olduğu üzere pedersahî olduğunu belirtmektedir. Baba veya en yaşlı erkeğin ailenin başı olarak, ailenin bütün işlerinden, maddî, manevî refah ve iyiliğinden mes'ul bir kimse bulunduğunu, bu sebepten, nüfuzunun büyük ve mutlak olduğunu, ailede herkesin ona itaate mecbur olduğunu bildirmektedir. O günlerde yörede ana, baba, oğullardan ve bunların karıları ile çocuklarından oluşan bir ailenin nüfusu 10 ilâ 30 kişi arasında değişmekte, baba hayatta olduğu müddetçe de ailenin birlikte çalışıp yaşaması beklenmektedir. Babanın ölümünü müteakip, ailenin hacmi şayet çok büyümüş ise, kardeşlerin ayrılmasının mümkün olduğu, ancak sosyal ve ekonomik nedenlerle genelde birlikte yaşamaya devam edildiğini bildirmektedir. Buna rağmen, erkek evlâtların, evlendiklerinde, babaları hayatta iken de hisselerini alıp ayrılmasının mümkün olduğunu, ancak, bunun yörede pek hoş karşılanmadığını, fakat Savaştan sonra bu duruma daha fazla müsamaha edildiğini söylemektedir. Mümtaz Turhan, bu arada, kadınların aile hayatında ve cemiyet içinde hususî bir mevkieleri bulunduğuna, zengin ve orta halli aile kadınlarının tarlalarda hiçbir zaman çalıştırılmayıp evlerinin kadınları olduklarına bilhassa önemle dikkat çekmektedir.

1989 Gözlemlerimizde Erzurum Yöresinde Aile (B. Toğrol v.d. 1988)

Mümtaz Turhan'ın gözlemlerinden 50 yıl sonra, 1986 yazında bu yörede kendi gözlemlerimizi sürdürürken, bu aile yapısının temeli korunmakla birlikte, bazı değişmelerin de mevcudiyeti göze çarpıyordu. Aile yapısında yine söz sahibi olan kişi, ailenin en yaşlı erkeği idi. Yetişmiş genç erkeklerin, tahsilleriyle ilgili konularda dahi aile reisinin sözünden çıkmadıkları anlaşılıyordu. Bizi misafir eden ailelerden birinin şimdi 30 yaşlarında kadar olan edebiyat ve tiyatroya karşı çok meraklı ve yetenekli oğlunun liseyi bitirdiği yıllarda Devlet Konservat-

tuvarında eğitim görmek üzere yaptığı ilk teşebbüs kaim kalınca, ailenin reisi olan amcası onun bu konuda başka arayışlar içine girmesine izin vermemiştir. Bu yüzden, o genç çiftçilik ve gurbetçilikle yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu gibi örneklere rağmen, genelde erkek evlâtların tahsillerini tamamladıktan ve evlendikten sonra artık köyde kalmayıp Türkiye'nin çeşitli yörelerinde çekirdek aile tarzında öğretim üyesi, öğretmen, subay veya memur olarak hayatlarını sürdürdükleri görülmekteydi. Ancak, bu çekirdek ailelerin hepsinin bilhassa yazın tatil aylarında köylerini çoluk çocuk ziyarete gelerek, baba ocağına döndükleri, hasret gidererek bir süre beraber yaşadıkları da bir gerçektir. O arada, çeşitli konularda aile reisine danışıldığı, onun fikrinin alınarak bir takım kararlara varıldığı da anlaşılıyordu. Eğer baba ocağında baba ölmüşse, ocağın bekçiliğinin ana'nın üstlendiği, oğulları arasından birinin onunla birlikte yaşayarak onu yalnız bırakmadığı, diğerlerinin de işleri elverdikçe onu ziyarete koştukları görülmüyordu. Nerede bulunursa bulunsunlar ailenin bütün fertlerinin irtibat halinde olduğu ve hastalık, ölüm, âfet v.s. gibi bir kriz anında derhal birleştikleri görülmüyordu. Gözlediğimiz bir diğer önemli hususta, bu köylerde kız çocuklara da erkek çocuklar kadar, eğitim hakkının tanınmasıydı. Bizi misafir eden ailelerden biri, lise son sınıfta okuyan kızının Üniversite sınavlarını kazanabilmesi için yörede bir "kurs" açılması dileğinde bulunmuş, böyle hazırlama kurslarının orada bulunmamasını sosyal adaletsizlik olarak nitelemiştir.

Bu durumda Mümtaz Turhan'ın o günler için tarif ettiği aile yapısının yeni şartlara göre değişen her şeyle birlikte bir miktar değişime uğradığı bir gerçektir. Ancak, bu değişimin çözülme şeklinde olmadan bir modifikasyona tâbi olduğu da anlaşılıyordu. Kemale eren aile bireyleri, yollar açık olduğu için, çekirdek aileler halinde kader ve kısmetlerini aramak üzere memleketin çeşitli yörelerine dağılıyor, ama ailenin bir kolu yörede kalarak ocağı bekliyordu. İmkân elverdikçe tekrar yuvaya dönüyorlar, aileyle ilgili kolektif kaderin çizgilerini bir araya gelerek, oradaki aile resinin denetiminde belirliyorlardı. Bu durumdan inhırafların son kuşağı dahi tedirgin edeceği konuşmalarından anlaşılıyordu. Aile, önemini yitirmeyen, kişilere yön gösteren, vazgeçilmez nirengi taşı görevini sürdürmekteydi.

BATI'DAN ÖRNEK :

Bulgaristan'dan Gelen Soydaşlarda Aile (*B. Toğrol, 1989*)

Soydaşlarımızın Türkiye'ye akın ettiği 3 ay süresince gerek televizyonda, gerekse gazetelerde Bulgarların bilhassa işe yaramaz yaşlı kimseleri sınır dışı ettiğine dair haberler verilmiştir. İlk bakışta bu haberler gerçek gibi görünmekteydi. Ancak, soydaşlarımızı yakından tanıyınca olayın yalın gözle görülenin dışında bir manâ taşıdığı, bu yaşlı kimseleri Bulgarların bilhassa göndermedikleri, onları çocuklarının alıp getirdiği anlaşılmıştır. Bulgaristan Türklerinde aile, bizim büyük şehirlerimizde olduğu üzere genç evli çift ile bunların çocuklarından ibaret olmamaktadır. Yeni bir aile kurulurken, mutlaka, duruma göre, ya gelinin veya damadın annesi ile babası ve varsa bekâr kardeş bu aileye katılmaktadır. Böylece, bizim kırsal kesimde de olduğu üzere, gelinin damadın ailesine katılmasına benzeyen, ama biraz farklı olarak, hangi yaşlıların yeni aileye katılacağı kesin olmayan ve şartlara göre ayarlanan, genellikle, geniş bir yeni aile, o genç çiftin evliliğiyle birlikte teşekkül etmektedir. Ailenin bu yaşlı fertleri de bizde genelde olduğunun aksine, faal ve üretkendirler. Genç Türk çiftinin de her birinin mutlaka işleri vardır, çalışırlar. Geniş ailedeki büyük anne de ancak torun sahibi olduğu zaman kendi işini yavaşlatır, torunlarına bakmaya başlar. Bulgarlara nisbeten daha düşük ücretle ve daha aşağı işlerde çalışmak zorunda kalan Türkler, hem ailenin bütün fertleri çalıştıkları için, hem de kazançlar bir araya toplandığından, Türkiye'deki "orta direk" bir aileden daha varlıklı, daha bakımlı ve daha sağlıklı bir görüntüye sahiptiler. Böylece, genç soydaş çift tek çocuklu ise, "Aile" en az 5 kişiden oluşuyor; bazı hallerde ise, çocukları yanı sıra, sütanne-sütbaba gibi ilâve atalarla birlikte 10'a kadar çıkıyordu. Aile çeşitli kuşaktaki fertleriyle sevgi dolu bir güven yumağı oluşturur. Genelde, kadın ve erkeklerin 20 yaşından önce evlenmedikleri ve kadın ile erkeğin yaşlarının eş olduğu görülmektedir ki, bu da Türkiye geneline nisbeten farklı bir durumdur. İncelenen ailelerin çoğunlukla iki veya üç çocuklu oldukları gözlenmişti. Kırsal kesimde ise bu sayının dörde hatta beşe çıktığı da belirtilmiştir. Soydaşlardaki aile düzeninin en önemli işlevi, Bulgar devletince yıllardır yürütülen Türkleri eritme politikasına rağmen, Türklerin benliklerini bu geniş aile düzeni sayesinde koruyabilmiş; dil, din, örf ve âdetlerini halâ Bulgarı ürkütecek seviyede muhafaza edebilmeyi sağlamış olmasıdır.

SONUÇ

Anadolu'nun doğusu ile Rumeli'nin batısında inceleme imkânını bulduğumuz iki ayrı Türk grubundan "Türk aile düzeni"nin, en azından kırsal yörlerde, genelde, halâ "geniş aile" tipinin bazı özelliklerini yansıtan bir sosyal yapıya sahip olduğunu görüyoruz. Doğu Anadolu yöresinde, Mümtaz Turhan'ın 50 yıl önce gözlediği 10 ilâ 30 kişilik bir genişliğe sahip aile düzeni artık değişmiş bulunmakla birlikte ve yetişmiş çocukların yuvadan ayrılmalarına, memleketin dört bir yanına yayılmış olmalarına rağmen, "baba ocağı"nın yine aileyi toplayıcı bir işlev görmeye devam ettiği, ailenin bir referans birimi olarak süregeldiği gözlenmektedir. Bu yüzden, "baba ocağı" önemini yitirmeden, yeni şartlar altında da gerektiğinde aile'yi bir araya toparlayıcı, vazgeçilmez bir mehenk taşı görevini halâ sürdürmekte, olağan dışı durumlarda da geniş aile düzeni çoğu kez duygusal ihtiyaçları karşılamak üzere hemen devreye girmektedir. Böylece, ailenin nesiller ve mesafelerarası bağları, değişen şartlara rağmen halâ devam etmektedir.

Bu "geniş aile" düzeninin bilhassa Bulgaristan'daki grubun, Anavatan'dan 114 yıllık ayrılığına rağmen, benliklerini muhafazada ne denli önemli bir faktör olduğu ortadadır. Burada "aile" kültür taşıyıcısı rolünü başarıyla üstlenmiş, Türkçe okuması, yazması, konuşması yasaklanmış, Türkiye'yle arasına 40 küsur yıldır sınıksı bir demir perde inmiş, materyalist bir politik düzende yaşamaya mahkûm bırakılmış bu Türk toplumunda, Türkçe dili dahil birçok özelliklerini, genç nesillere aktarabilmiştir. Yalnız bundan sonra artık bunu başarabilmesi şüphelidir. Şahsî kanaâtim, geçen yaz oradaki Türklerin birçoğunun maddî bakımdan rahat olan hayat şartlarını, Çadırkent'e, okul sıralarına, işsizliğe, tek kelimeyle sefalete değişmeye hazır olmalarında kendilerinin ve çocuklarının "benlik"lerini yâni "Türklük"lerini koruyabilmelerinin artık neredeyse hayâl olmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Çünkü, mutlak entegrasyonu, topyekûn Bulgarlaştırmayı bugüne kadar başarısız kılan faktör'ün Türk aile düzeni olduğunu herhalde Bulgar'da artık anlamış olacak ki "ad değiştirme" olayının yanı sıra, annelerin çalışmalarını temin maskesi altında çocukların zorunlu olarak kreş ve yuva'lara verilmeleri kaidelerini Türkler arasında son yıllarda titizlikle uygulamaya başlamıştır. Böylece, "aile" ile çocuklarının temas sürecini minimuma indirmeyi amaçlamakta ve bunda da başarılı olmaktadır. Nitekim, Türkiye'ye gelen küçük çocukların çok az Türkçe konuşabildiklerini gözlemiştik.

Soydaşlarımızın millî özelliklerinin büyük bir kısmının korunmasında, 1989 yazına kadar geleneksel Türk aile düzeni'nin önemli bir etken olduğu keyfiyeti, onlarla yapmış olduğumuz bu psiko-sosyal araştırmanın en önemli sonuçlarından birini teşkil ettiği ortadadır. Bu çok önemli özelliğimize 1989'daki bu örnekten önce, daha 1960'larda Kore Harp Esirlerinin (POWs) durumlarını inceleyen Amerikan Savaş Raporu'nda da değinilmiştir. Bu raporda, harp esnasında Çinli'lere esir düşmüş Amerikalı'larla Türkler'in esaret yıllarını mukayese eden ve Türklerin o şartlardaki başarılarıyla Amerikalı'ların başarısızlıklarını dolaylı olarak aile içindeki yetişim tarzlarına bağlayan hususa dikkat çekilmişti. Gerçekten, karakter yapımızın önemli özelliklerini yoğuran ailemiz ve onun psikolojik detaylarının bu tesbitten sonra, yabancı sosyal bilimciler tarafından çok etraflı olarak irdelendiği bir gerçektir. Bu arada, Tanzimattan beri 200 yıldır büyük bir değişim sürecine girmiş olan Türk toplumunda, bu değişim sürecinin Cumhuriyetten beri gittikçe hız kazandığı ve 1950'lerdeki demokratikleşme olayıyla birlikte çok önemli değişimlere maruz kaldığı da ortadadır. 1960'lardan itibaren başta Almanya olmak üzere, ekonomik nedenlerle dışarıya açılmış olan Türk toplumunda da, toplum dinamiklerine bağlı birçok değişmelerin olacağı tabiidir. Bütün bu gerçeklere rağmen ve "aile düzeni" görünüşte şehirlerde Batı'nın "çekirdek aile = konjugal aile" tipine benzer oluşumlara dönüşmüş olmasına rağmen, yine de bunun kendine özgü bir modifikasyon olduğu, genelde duygusal bağlılığını devam ettiren ayrı bir özellik geliştirdiği de Doğu'dan ve Batı'dan verdiğimiz örneklerde görülmektedir.

Ancak, yerli yabancı birçok sosyolog ve sosyal psikologların "geniş aile"ye karşılık "çekirdek aile" tipinin endüstri devrimiyle birlikte gelişmiş bir aile modeli olduğu, böylece, bütün cemiyetlerin ancak eğer gelişmişler ve medeniyete erişmişlerse, "geniş aile" düzeninin baskılarından kurtulup "çekirdek aile" hürriyetine kavuşacakları ve dolayısıyla yaratıcı düşünceye ve teşebbüs zihniyetine sahip nesiller yetiştirebilecekleri düşüncesi son 20 yıldır geçerliliğini kaybetmiş bir görüştür. Çünkü, "Cambridge'deki Nüfus ve Sosyal Yapı'yı İnceleme Merkezi" araştırmacılarının günümüzden 1538'lere, yani endüstri devrimi öncesine ve sonrasına doğru gerçekleştirdiği kilise kayıtları taramalarından ve derinlemesine yaptıkları birçok araştırmalardan, bu aile tipinin oralarda o günlerde de aynı yapıya sahip olduğunu bunun gelişmişliğin bir göstergesi olmayıp, bir mevcudun devamlılığını sergilediği anlaşılmıştır. Hatta bu araştırmacılar Laslett, geniş aile tipinin aile fertleri arasında duygusal bağ ihtiyacını karşılayan ve gerili-

ğın değil, muhtemelen gelişmişliğin bir göstergesi olduğuna, yazılarında dolaylı olarak işaret etmektedir. Amerika'da ve Avrupa'da klanlar halinde bir arada yaşamaya çalışan "çiçek çocukları" gibi gençlik gruplarının, herhalde, "geniş aile özlem"ini yansıtan yeni teşebbüsler olarak tefsiri de mümkündür. Avrupa'da yapılan bu araştırmalar toplumun zaman sürecinde gelişen mikro yapısını ortaya çıkararak, aile, köy toplumu, şehirde belli yörelerde yaşayanlar v.s. ile ilgili olarak birçok bilgilerin toplanmasını mümkün kılmış, dolayısıyla sosyal tarih ile bütün sosyal bilimlerde, sayılara dayanan yeni delillerin ışığı altında, yeniden yorumlarda bulunabilme imkânı sağlamıştır. Ancak geçmiş doğru olarak anlaşılırsa gelecekle ilgili doğru plânlar yapılabilir. Toplum yapımızın gelişiminin cevap bekleyen pek çok sorusu arasında, meselâ, "Bizim toplumumuzda aynı devirlerde aile yapısı nasıldı?" veya "Tarihimizin çeşitli devirlerinde bu yapı ne gibi değişimlere uğramıştır?", gibi nice sorular ancak kaynaklara yönelerek cevaplandırılabilir. Avrupa'da olduğu gibi, tarihî süreci kapsayan demografik tabloların memleketimizde de ortaya konulma zamanı artık gelmiştir. Şahsen, Türk arşivlerinin de bu tür pek çok gerçekleri ihtiva ettiklerine inanmaktayım. Bunların gün ışığına çıkarılmaları şarttır. Batı'da olduğu üzere, ancak rakkamlara dayanan gerçeklerin ışığı altında kendimizi anlayabilmemiz mümkün olacak, toplumumuzla diğer toplumlar arasında sıhhatli mukayeseler delillelere dayanarak yapılabilecektir.

Bu arada, memlekemizde son zamanlarda kullanılmaya başlanan "intervansiyon = müdahale" tekniklerinin ve çocuklara öğrenmeyi sevdirmeye varsayımıyla başlatılan "anne-çocuk eğitimi programlarının" uygulamalarının sadece bu dar kontekst'te kalmayıp, aile yapısında bir takım sun'î değişimlere yol açabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu konu üzerinde ciddi incelemeler yapmak, bu tip uyarlamaların aile düzeni içinde getirdikleriyle götürdüklerini tartmak, ona göre, risk'e değer olup olmadıklarını araştırmak gereklidir. Aile Araştırma Kurumu'nun kurulmasıyla, Batı'daki, bilhassa İngiltere'deki bilimsel yöntemlerden ve ortaya konulan örneklerden esinlenerek arşivlere inen ciddi bir Türk aile yapısı tarihçesinin oluşturulması, tarihî seyri içinde değişen ve gelişen Türk toplumuyla ilgili gerçeklerin ortaya çıkarılması ve geleceğimizin artık bundan böyle bilimsel verilere dayandırılarak tasarlanması, mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

- Turhan, Mümtaz, (1969), **Kültür Değişmeleri**, 1000 Temel Eser, No. 10, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Toğrol, B., (1989), **112 Yıllık Göç**, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Bebek, İstanbul.
- Toğrol, B., v.d., (1988), "Erzurum'un Azap, Akçataş, Dalbaşı ve Değirmenler Köylerinin Düünü ve Bugünü "Tecrübî Psikoloji Çalışmaları, **16**, s. 5-42.